

3.3.3.
ISSN: 2348-1390

NEW MAN

INTERNATIONAL JOURNAL OF
MULTIDISCIPLINARY STUDIES

VOL. 5 ISSUE 9 SEPTEMBER 2018

A PEER REVIEWED AND INDEXED E-JOURNAL

IMPACT FACTOR: 4.321 (IIJIF)

Editor-in-Chief

Dr. Kalyan Gangard

Editor

Dr. Sadhna Agrawal

NEW MAN PUBLICATION

PARBHANI (MAHARASHTRA)

Contact: +91 9420079975 +91 9730721393 nmpublication@gmail.com

Full Journal Title:	NEW MAN INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY STUDIES
FREQUENCY:	MONTHLY
Language:	ENGLISH, HINDI, MARATHI
Journal Country/Territory:	INDIA
Publisher:	New Man Publication
Publisher Address:	New Man Publication Ramdasnagar, Parbhani -431401 Mob.0 9730721393
Subject Categories:	LANGUAGES, LITERATURE, HUMANITIES , SOCIAL SCIENCES & OTHER RELATED SUBJECTS
Start Year:	2014
Online ISSN:	2348-1390
Impact Factor:	4.321 (IIJIF)
Indexing:	Currently the journal is indexed in: Directory of Research Journal Indexing (DRJI), International Impact Factor Services (IIFS) Google Scholar

NMIJMS DISCLAIMER:

The contents of this web-site are owned by the NMIJMS and are only for academic publication or for the academic use. The content material on NMIJMS web site may be downloaded solely for academic use. No materials may otherwise be copied, modified, published, broadcast or otherwise distributed without the prior written permission of NMIJMS.

Academic facts, views and opinions published by authors in the Journal express solely the opinions of the respective authors. Authors are responsible for their content, citation of sources and the accuracy of their references and biographies/references. The editorial board or Editor in chief cannot be held responsible for any lacks or possible violations of third parties' rights.

CONTENTS

1. Diasporic Element In Bharathi Mukherjee's Wife | Mrs. K. Kavitha & Prof. M. Amalraj
2. Marital Relationship In Mohan Rakesh's *Halfway House* : A Subversion Of The Social Ethos | Dr Binu Anitha Joseph
3. Characters Of Arundhati Roy's Novels | Unnikrishnanatiyodi PM
4. Poverty Reduction Of Self Help Group In Financial Inclusion | Varma Kirankumari
5. Mahatma Gandhi: An Idol For The Writers In Indian Literature In English |
Mr. Mundhe Ramakant D.
6. Women Empowerment: A Universal Urgency | Nadeem Nisar
7. Comparative Study Of the Effect Of Chemical Fertilizer and Organic Fertilizer : A Case Study Of South 24 Parganas, India | Mandira Shaw
8. Scheduled Castes And Restrictions | Kashide Yadav M.& Dr. Chavan Yashwant B.
9. भारत में शिक्षा का अधिकार | संतोष कुमार मिश्र
10. भारत पाक संबंध : भारतीय प्रतिरक्षा के विशेष संदर्भ में | डॉ. विष्णू कांत शर्मा
11. महाराष्ट्रातील डाळींब उत्पादन, विपणन व निर्यातीचा अभ्यास | पठाण दस्तगीर रमजान
12. आदिवासी समाजाच्या विकासात आदिवासी कार्यकारी सहकारी संस्थांची भूमिका | प्रा. गजानन अमृता भुरके
13. अनुदानित शैक्षणिक संस्थामधील महिला कर्मचा-यांच्या आर्थिक व सामाजिक समस्या आणि उपाय योजना |
प्रा. सौ. व्ही.भूतडा
14. भारतीय समाजातील नक्षलवादी चळवळीचा उदय व विकास | यादव परमेश्वर दत्ताराव
15. नासिरा शर्मा के 'शाल्मली' उपन्यासों में स्त्री संघर्ष | के. विजयकुमारी
16. सांगली जिल्ह्यातील द्राक्ष उत्पादन आणि विपणनाचा अभ्यास | पंदरकर बाबासाहेब रघुनाथ

12.

**आदिवासी समाजाच्या विकासात आदिवासी
कार्यकारी सहकारी संस्थांची भूमिका**

प्रा. गजानन अमृता भुरके

अधिव्याख्याता, वाणिज्य विभाग

कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, गंगाखेड जि. परभणी.

भारत हा एक विकसनशील देश म्हणून गणला जातो. त्या दृष्टीने देशाच्या आर्थिक व सामाजिक विकासात ग्रामीण व शहरी भागातील सहकारी सोसायट्यांचे अनन्य साधारण महत्त्व असते. स्वातंत्र्यपूर्वी सावकारी पाशात आणि चक्रवाढ व्याजाच्या चक्रात ग्रामीण भागातील जनता भरडून निघत होती. २० व्या शतकाच्या प्रारंभापासूनच सहकाराचा मूलमंत्र जोपासला जाऊन सावकारी पाश कमी व्हावा या हेतूने ग्रामीण भागातून सहकारी सोसायट्यांचा उदय झाला. सहकारी सेवा संस्था ह्या वेगवेगळ्या खेड्यापाड्यात स्थापन झाल्या. आपल्या देशात सहकार क्षेत्राने एक वेगळे स्थान निर्माण केलेले आहे. सहकाराने देशातील अनेक क्षेत्रांचा विकास साधण्यासाठी मोलाची कामगिरी पार पाडली आहे. सहकाराच्या अनेक विकासात्मक कार्यापैकी आदिवासी समाजाच्या विकासासाठी केलेले कार्य आदिवासी समाजासाठी निश्चितच मोलाचे ठरते. सहकारातून आदिवासी समाजासाठी आदिवासी विविध कार्यकारी सहकारी संस्था स्थापन केलेल्या आहेत. अशा प्रकारच्या संस्थामुळे प्रामुख्याने मराठवाडा विभागातील आदिवासी समाजाचा आर्थिक विकास झालेला आहे. या संस्थाविषयी आदिवासी समाजाचा दृष्टीकोन सकारात्मक असून या संस्था आदिवासीसाठी विकासाचे कार्य करत आलेल्या आहेत. आदिवासी समाजातील आर्थिक दुर्बल घटकांचा आर्थिक विकास करण्याच्या दृष्टीने संस्थांचे महत्त्व अनन्य साधारण असे आहे.

उद्दिष्टे

आदिवासी विविध कार्यकारी सहकारी संस्थेचा इतिहास अभ्यासणे

महाराष्ट्र राज्य आदिवासी विविध कार्यकारी सहकारी संस्थेची उद्दिष्ट्ये अभ्यासणे

आदिवासी विविध कार्यकारी सहकारी संस्थेच्या कार्य व समस्यांचा अभ्यास करणे

आदिवासी विविध कार्यकारी सहकारी संस्थेचा इतिहास

स्वातंत्र्यपूर्व काळात भारतीय आदिवासींच्या विकासाचे फारसे प्रयत्न झाले नाही. महाराष्ट्र राज्य सहकारी आदिवासी विकास महामंडळ ही एक प्रवर्तक सेवाभावी संस्था असून या महामंडळाची स्थापना सहकार कायदा १९६० अन्वये दि. २२ मार्च १९७२ रोजी करण्यात आली.

भाग भांडवल , अंशदान , कर्ज आणि व्यवस्थापकीय अनुदान या माध्यमातील राज्यशासनाच्या सहकारा मुळे सहकार चळवळ ही आदिवासी क्षेत्रात आर्थिक विकासाचे एक महत्वाचे साधन ठरले आहे. निरनिराळ्या योजनांची यशस्वी अंमलबजावणी करून आदिवासी लोकसंख्येचे राहणी मान उंचावण्यासाठी सहकार क्षेत्र हे प्रभावी माध्यम सिध्द झालेले आहे. आदिवासी सहकारी संस्थेच्या समस्यांचा अभ्यास करण्यासाठी तत्कालीन राज्यमंत्री , श्री मधुकररावजी पिचड यांच्या आध्यक्षतेखाली २० जानेवारी १९८४ रोजी एका समितीची नियुक्ती करण्यात आली होती. त्या समितीने केलेल्या शिफारशीच्या आधारे आदिवासी भागातील सहकारी संस्थांचे पुनरुज्जीवन करण्याचे ठरविले त्यानुसार जुन्या २७५(लॅम्स) अवसायनात काढून नवीन लहान आकाराच्या ९३८ आदिवासी विविध सहकारी संस्था स्थापन करण्यात आल्या. व सदरील संस्थांचे पुनरुज्जीवन करण्यासाठी पुढील प्रमाणे महत्वाचे निर्णय घेतले . सहकारी संस्थांचे कार्यक्षेत्र हे ५ ते १० कि.मी .च्या मर्यादित असावे. सुमारे ५००० लोकसंख्येकरीता एक सहकारी संस्था असावी.

व्याख्या :

महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम १९६० व महाराष्ट्र सहकारी संस्थानियम १९६१ मधील तरतुदीचे अधिनतेने , या उपविधीत अधिनियम , नियम व उपविधी म्हणजे अनुक्रमे महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम १९६०, महाराष्ट्र सहकारी संस्थानियम १९६१ व संस्थेचे अधिनियमाप्रमाणे नोंदलेले उपविधी होय.

महाराष्ट्र राज्य आदिवासी विविध कार्यकारी सहकारी संस्थेची उद्दिष्टे

१. राज्यातील आदिवासींची आर्थिक पिळवणूक थांबवून त्यांचा सर्वांगीण विकास घडवून आणणे.
२. आदिवासी शेतकरी, आदिवासी कारागीर आणि आदिवासी भूमीहीन मजूर यांची आर्थिक पिळवणूक थांबविण्यासाठी प्रभावी साधन म्हणून कार्य करणे.
३. आदिवासींच्या आर्थिक विकास, संवर्धनासाठी प्रत्यक्ष सहाय्यांच्या योजना हाती घेणे .

आदिवासी विविध कार्यकारी सहकारी संस्थांचे कार्य

- १) सदस्यांमध्ये काटकसर , स्वावलंबन व सहकार यांचा प्रसार होण्यास उत्तेजन देणे.
- २) सदस्यांमध्ये मध्यम शेतकीविषयक गरजा भागविण्याकरीता माफक व्याजाच्या दराने त्यांना अल्प , मध्यम व दिर्घ मुदतीचे कर्जाऊ रक्कम देण्यासाठी भांडवल जमविणे.
- ३) संस्थेच्या सदस्यांच्या वतीने शेतकी विषयक (उदा. सुधारलेली बी-बीयाणे , खते, चारा इत्यादी) तसेच घरगुती आणि जीवोपयोगी वस्तुची खरेदी व वाटप करणे व त्या करीता अधिकर्ता म्हणून कार्य करणे.
- ४) सदस्यांच्या वतीने शेतीची अवजारे , यंत्रे तेल इत्यादी खरेदी करणे व त्यांना विकणे.
- ५) सदस्यांच्या शेतीचा व अन्य माल साठविण्याकरीता गोदामे बांधणे, ती खरेदी अगर भाड्याने घेणे व ती भाड्याने देणे.
- ६) शेतीच्या मालाचे तारणावर आगाऊ रक्कम देणे.
- ७) संस्थेच्या सदस्यांचा तयार झालेला शेतीमाला जमा करणे , त्यांच्या वाहतुकीची व्यवस्था करणे व सहकारी तालुका खरेदी-विक्री संस्थेमार्फत आदिवासी विकास महामंडळामार्फत त्यांच्या विक्रीची व्यवस्था करणे, तशी खरेदी-विक्री संस्था नसेल तर स्वतः अगर अन्य सरकारी संस्थामार्फत विक्रीची व्यवस्था करणे.
- ८) सदस्यांसाठी धान्य भांडार (ग्रेन डेपो) चालविणे.
- ९) शेती व इतर तत्सम व्यवसायामधील (उदा. दुग्ध व्यवसाय, कुक्कूटपालन , मत्स्यव्यवसाय , मजूर कंत्राट इत्यादी) नवीन सुधारणा विषयक ज्ञानाचा शेतकऱ्यांमध्ये प्रसार करणे व त्या सुधारणा अंमलात आणण्यासकरीता त्यांना उत्तेजन देणे.
- १०) गावात स्वतंत्र दुग्ध व्यावसायिक संस्था नसेल तर सदस्यांच्या दुभत्या जनावरांचे दुग्ध एकत्र करून त्यांच्या वाहतुकीची व्यवस्था करणे व दुग्ध विक्री करणाऱ्या संस्थेमार्फत अगर शासन योजनेमार्फत शहरातील अगर इतर खेड्यात , लोकांना ते विकण्यासाठी व्यवस्था करणे. दुग्ध व्यावसायिक संस्थेच्या संमतीने दुग्ध संकलन व्यवहार संस्थेला हाताळता येतील.
- ११) सदस्यांना जनावरांच्या पैदायशीसाठी व त्यांच्या संवर्धनासाठी कर्ज पुरवठा करणे.
- १२) महाराष्ट्र राज्य सहकारी आदिवासी विकास महामंडळाचे सभासदत्व मिळवून सदर महामंडळाच्या वतीने शेतकऱ्यांचा शेतमाल, वन उत्पादित माल, महामंडळास कमीशन पध्दतीवर खरेदी करून देणे, मालाची किंमत शेतकरी / मजूर यांना अदा करणे , माल साठविण्यासाठी व्यवस्था करणे.
- १३) कृषि उत्पन्न समितीची अनुज्ञप्ती मिळवून मा. नोंदणी अधिकारी त्यांच्या अगाऊ मंजूरीने व त्यांनी लादलेल्या अटीस पात्र राहून शेतमाल अडतीचा व्यवसाय करणे.
- १४) सदस्यांची व त्यांच्या अनुषंगाने जनतेची राहणी, उद्योगधंदे व उत्पादन पध्दती यात सुधारणा घडवून आणण्यासाठी मा. नोंदणी अधिकारी यांनी संमत केलेल्या नियमानुसार व ते वेळोवेळी घालतील त्या अटी व मर्यादांनुसार खाली नमुद केलेल अगर इतर कोणतेही धंदे व्यवसाय संस्थेच्या समितीस हाती घेता येतील व अशा व्यवसायात भांडवल पुरवता येईल.

आदिवासी विविध कार्यकारी सहकारी संस्थेच्या समस्या

व्यवस्थापन करण्यासाठी कार्यकारी मंडळाला काही अधिकार दिलेले आहेत. तेंव्हा कोणतेही व्यवस्थापकीय निर्णय घेण्यापूर्वी कार्यकारी मंडळाची परवानगी घ्यावी लागते.

१. निवडून आलेले संचलक वेगवेगळ्या थरातून आलेले असतात व प्रत्येकाच्या कल्पना भिन्न असतात. त्या सर्वांचे पूर्ण समाधान करणे ही अत्यंत अवघड बाब असते. त्यामुळे अध्यक्षांना व्यवस्थापन कार्य करणे अवघड जाते.
२. काही वेळा कायद्याचे बंधन आणि संचालकाची इच्छा परस्पर विरोधी असते. तेव्हा व्यवस्थापन करतांना कायद्याचे बंधन स्विकारून अध्यक्षांना कार्य करावे लागते. अशा प्रसंगी संचालकांची गैरमर्जी ओढून घेण्याचा कडू प्रसंग निर्माण होतो.
३. संस्थेतील सर्व प्रकारची नोंदणी कार्य व इतर कार्य करण्यासाठी सचिवाची नियुक्ती केलेली आहे. त्यामुळे एकाच सचिवाला सर्व कार्य करणे अवघड जाते. तेव्हा सर्व कामे वेळात पूर्ण होत नाहीत. कामात दिरंगाई निर्माण होते.
४. कार्यकारी मंडळातील काही सदस्यांना कायद्याचे पूर्ण ज्ञान नसल्यामुळे व्यवस्थापकीय कामाचे नियोजन करतांना अवघड जाते.
५. सभासद भाग भांडवलाच्या रूपाने आपला पैसा सोसायटीमध्ये गुंतवणूक करित असतो. या गुंतवणूकीपासून आपल्याला अधिकाधिक मोबदला मिळावा अशी त्याची अपेक्षा असते. परंतु अभ्यास कालखंडात बऱ्याच संस्थामध्ये सभासदांना लाभांश वाटप केलेला नाही. त्यामुळे सभासदांना लाभांशापासून वंचित रहावे लागते.
६. संस्था आपल्या सभासदांना पीक कर्ज देत असते. परंतु त्यासाठी सभासदांना कर्ज घेण्यापूर्वी अनेक कागदपत्रांची पूर्तता करावी लागते. त्यामुळे अडचणीच्या काळात सभासदांना वेळेवर कर्ज मिळत नाही.
७. सभासदांनी कर्ज मागणी केल्यानंतर त्या मागणीला मंजूरी संचालक मंडळाच्या बैठकीमध्ये दिली जाते. परंतु बऱ्याच वेळेस कर्ज मागणीला मंजूरी देण्यास विलंब होतो. सभासदांना कर्ज उपलब्ध होण्यास बराच काळ लागतो.
८. पीक कर्जाची रक्कम मागणीनुसार मंजूर केली जात नाही त्यामुळे शेतीच्या आर्थिक गरजा पूर्ण होत नाहीत.
९. मंजूर झालेल्या कर्जाची रक्कम जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँक शाखेच्या इतर संस्थांच्या बँकेकडून बऱ्याच वेळेस त्वरीत मिळत नाही.

निष्कर्ष

ग्रामीण भागातील आदिवासी शेतकऱ्यांना त्यांच्या शेती सुधारण्यासाठी त्याच प्रमाणे शेतीचा विकास करण्यासाठी, शेतीचे उत्पन्न वाढविण्यासाठी, शेतकऱ्यांच्या शेतमालाला चांगल्या प्रकारचा भाव मिळावा यासाठी आदिवासी विविध कार्यकारी सहकारी संस्थांची स्थापना महाराष्ट्र राज्य आदिवासी विकास महामंडळा अंतर्गत करण्यात आली. आदिवासी विविध कार्यकारी सहकारी संस्थांनी आपल्या कार्यक्षेत्रातील सभासदांच्या शेतीच्या गरजा भागविणे, दुर्बल घटकांच्या आर्थिक व सामाजिक उन्नतीसाठी प्रयत्न करणे, सभासदांना शेतीविषयक ज्ञान देणे, जनतेचे राहणीमान सुधारणे, उत्पादन पध्दती व उद्योगधंदा यात सुधारण घडवून आणणे, अल्पभुधारक शेतकरी, सामान्य नागरीक यांच्या जीवनात लागणाऱ्या वस्तूंचे माफक दराने वाटप करणे इ. कार्यातून आदिवासी विविध कार्यकारी सहकारी संस्थांनी आपल्या कार्यक्षेत्रातील आदिवासींच्या समाजिक व आर्थिक विकासात योगदान दिलेले आहे.

संदर्भ सूची

१. भुरके गजानन "इस्लापुर सर्कल मधील आदिवासींच्या आर्थिक व सामाजिक विकासा करिता आदिवासी विविध कार्यकारी सेवा सहकारी सोसायटी लि.च्या योगदानाचे विश्लेषणात्मक अध्ययन", लघुशोध प्रबंध, संत गाडगे बाबा विद्यापीठ, अमरावती (२००८) पृ.९०,९१
२. किता, पृ.९२,९३
३. आदिवासी विकास कार्यक्रम, अंदाजपत्रक १९८९-९०.
४. आदिवासी विकास विभाग, महाराष्ट्र शासन, नाशिक. माहिती पुस्तिका २०१६-१७
५. सहकार आयुक्त आणि निबंधक, सहकारी संस्था, महाराष्ट्र राज्य, पुणे अंतर्गत आदिवासी विविध कार्यकारी सहकारी संस्था, आदर्श उप-विधी

